

Kósa Eszter

Valóságos rémregény

Kerezi Klára: *A védtelen gyermek*

(Erőszak és elhanyagolás a családban)

(Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1995.)

A könyv – Kerezi Klára előszava szerint – abban igyekszik segítséget nyújtani, hogy az olvasó „a történetek mögé látva, vegye észre az egyes esetek háttérében lappangó törvényszerűségeket és közös vonásokat, és... vallja, hogy senki sem születik »gonosz szülőnek«, hanem »azzá lesz«, a társadalmi odafigyelés és közösségi segítség hiányában”.

Mielőtt áttekinteném, hogy e kitűzött célt miképpen valósítja meg a könyv szerzője, szeretnék néhány szót ejteni a téma fontosságáról és időszerűségéről.

Az elmúlt egy hét alatt két megdöbbentő, a könyv témájához kapcsolódó híradással is találkoztam a médiában. Az egyik arról számolt be, hogy Magyarországon minden hétre esik egy csecsemőgyilkosság. A másik – egy Híradó-részlet – fotókat tárt a nézők elé: megvert, csontvázzá éheztetett, kés-sel összeszurkált gyermektestek képeit.

A gyermekek elkeserítő helyzetéről azonban nemcsak közvetetten, a médiából juthatunk információhoz. Elegendő észrevennünk az aluljárókban kérincselő, téli hidegben mezítláb didergő gyerekeket. Elegendő meghallgatnunk az állami gondozott gyermekek egy-egy történetét arról, milyen körülmények között éltek családjukkal (és milyen körülmények között élnek a nevelőotthonban). Ahogyan a könyv fogalmaz: „Ma tömeges méretű családi működési zavart jelez a veszélyeztetett kiskorúak számának folyamatos növekedése... A közhiedelemmel ellentétben a család nemcsak szerető és védelmet adó közösség, hanem a legbrutálisabb fizikai erőszak színtere is.”

Az alábbiakban áttekintem a könyv öt legfontosabb témakörét.

1. Család és társadalompolitika – a beavatkozás dilemmája

A társadalom gyermekvédelemben betöltött szerepe elkerülhetetlenül értéktelített vállalás. Egyaránt politikai tartalmú döntés eredménye, ha lehetséges a családba való beavatkozás, vagy ha a családot sérthetetlen egységként kell elfogadni, ha kényszeríthetik a szülőket, vagy éppen a velük való együttműködést választják, és ha a megoldások közül a gyermek kiemelését vagy a

család segítségét részesítik előnyben. Áttekintve a gyermekvédelem hazai és nemzetközi történetét, ezen törésvonalak mentén válnak ketté a különböző szabályozási, megoldási kísérletek.

A családon belüli viselkedés és az erre adott társadalompolitikai válaszok nemcsak politika- és ideológiafüggőek. A gyermekekkel való bánásmód szubkultúráként változik, így a család és környezetének ütközése nemegyszer a többségi kultúra és egy szubkultúra konfliktusának tükré. Egy dologban azonban minden gyermekvédelmi törvénykezés közös: a gyermekvédelem szükségszerűségének megokolásában. A gyermekek és fiatalok védelme – az emberszerető és -tisztelő, gyengébbeket védelmező morális alappólásból következő cselekvésen túl – a társadalom önvédelmi reflexe. A fizikailag és érzelmileg elhanyagolt, súlyosan bántalmazott, a normák betartására nem nevelt, bűnözésre kényszerített vagy kényszerült gyermekek és fiatalok komoly veszélyt jelentenek a társadalomra. Közelebről tekintve az állam családpolitikában betöltött történeti szerepének alakulását, elmondható: a „fejlődés” iránya az, hogy a gyermeket kiemelik a családból, és a szülőt megbüntetik a társadalom védelme érdekében.

Kerezi Klára könyve aszerint különbözteti meg a szociálpolitikai dilemmákat és a belőlük következő szakmai válaszokat, hogy a családdal szemben segítőkész-támogató avagy ellenőrző-büntető, illetve a családi autonómiát tiszteletben tartó avagy azt korlátozó elveket követnek. A gyermekek elleni erőszakkal foglalkozó segítő szakmáknak – és ezen belül a szociális munkának – ezekkel az értékdilemmákkal kell szembenézniük. A segítő könnyen válhat bűnbakká a tehetetlen társadalom szemében akkor is, ha a családi rendszerek támogatása közben bagatellizálja a gyermek veszélyeztetettségét, ám akkor is, ha hatóságként lép fel, és sürgeti, hogy a gyermeket emeljék ki a családból. A gyermek veszélyeztetettségén fizikai és egészségi fejlődésének, társadalmi integrációjának és morális fejlődésének akadályozását értjük. A különböző beavatkozásokat ez indokolhatja, a büntetőjogi felelősségre vonás azonban csak a veszélyeztetettség szélsőséges eseteiben fordul elő. A beavatkozás kérdése szakmai, hatalmi-politikai és módszertani kérdéseket egyaránt felvet.

2. Erőszak

A jóléti államokban az 1960-as évek egyéb mozgalmával erőre kapó, legújabbkori feminizmus hívta fel a figyelmet a családon belüli erőszakra és hatékony kezelésének szükségességére. A demokratikus nyugati államokban egyre világosabbá vált: tűrhetetlen a kiszolgáltatottak (nők és gyermekek) családon belüli bántalmazása. Az 1970-es években válságba került jóléti ellátó rendszereknek ezen a téren is meg kellett újulniuk: szakmai megoldásokra volt szükség.

Az erőszak gyakran a családon belüli kommunikáció egyfajta eszköze. Az erőszaknak nemcsak a fizikai megnyilvánulásai fontosak. Észre kell vennünk a különböző függőségek (eltartotti státus, kor, nem, fizikai erő) okozta kiszolgáltatottságot, az ezekben rejlő erőszakot is. S meg kell jegyeznünk: a

társadalomban meglévő „erőszakszint” jelenik meg a családokban is – ezt jól illusztrálják a könyvben található, a különböző országokra vonatkozó számszerű adatok.

Ha a gyermekek ellen elkövetett erőszakot próbáljuk definiálni, nagyon fontos, hogy mennyire szűk, illetve tág határokat szabunk, hiszen ez határozza meg a veszélyeztetettség, valamint a felelősség és a felelősségre vonás fogalmának határait is. A gyermekbántalmazás az elhanyagoláson túl megnyilvánulhat fizikai, pszichikai vagy szexuális erőszakban. A fizikai erőszak okainak kutatására a kezdetekben egyfajta pszichológiai „betegségmodell” alkalmazása volt a jellemző, amely figyelmen kívül hagyta az esetleges környezeti hatásokat. E pszichológiai megközelítésben a szülők stresszállapotát és a gyermek jellemzőit nevezték meg mint a fizikai erőszak kialakulásának okait. Az e modelltől való elmozdulás után azonban már a környezeti hatások – az alkohol és drogfogyasztási szokások, a társadalmi hovatartozás, a nyomor, a faji megkülönböztetés, az alultápláltság, az orvosi ellátás hiánya, az alulképzettség – is szerepet kapnak az értelmezésben.

A gyermekek ellen elkövetett szexuális erőszak csak az elmúlt években került a figyelem középpontjába. A legnagyobb akadályt éppen a szexuális erőszak vagy zaklatás meghatározásának nehézsége jelenti. A definíciós bizonytalanság mellett a felderítés nehézségei is akadályozzák a segítők munkáját. Egyes, a könyvben közölt számítások szerint a sértett gyermekeknek csak 2–6 százaléka panaszodik és keres segítséget. Egy másik adat szerint a felnőttek egyharmada vált élete során nemkívánatos szexuális cselekmény áldozatává, 80 százalékuk gyermek-, illetve fiatakorában.

Az arra a kérdésre adott válasz, hogy miért elítélendő a gyermek és a szülő között létesített szexuális kapcsolat, ismét értékválasztástól függ. A megközelítés lehet „orvosi”, amely azzal érvel, hogy a korai szexuális kapcsolat biológiai és pszichológiai szempontból természetellenes, és károsítja a gyermeket, s idő előtti szexuális érést és pszichés zavarokat okoz. Egy másik megközelítés elsősorban morális szempontokat vet fel, s az erőviszonyok egyenlőtlenségének kihasználását tartja elsődleges „bűnnek”. Eszerint a felnőtt, amikor gyermekkel létesít szexuális kapcsolatot, tekintélyét használja, a gyermek pedig információ, tudás és függetlenség híján engedelmessé válik neki.

3. A jogi szabályozás

Kerezsi Klára könyve részletesen áttekinti a gyermekek védelmére hozott jogszabályok magyarországi történetét. Az ebből kiolvasható tendencia az, hogy a szülői, nevelői és gondozói magatartás a büntetőjog számára egyre inkább üldözhető, ám hiányoznak a támogató rendszerek. A jogi szabályozás a szülőkre terhelte a társadalom mulasztásainak következményeit, és a szükségeseznél szabadabb utat engedett a büntetőjogi eszközök felhasználásának. A közelmúlt jogi rendelkezései a gyermekek ellen elkövetett bűncselekményekért egyre súlyosabb büntetések kiszabását tették lehetővé. A leg-

gyakoribb eljárás a formális büntetőjogi intézkedés, minden segítségnyújtás helyett és nélkül.

A büntetőjogi szabályozás megváltoztatása érdekében mindenekelőtt a „kiskorú veszélyeztetésének” fogalmát kellene konkretizálni. A jelenleg képlekeny fogalom használatának köszönhető, hogy a gyámhatóság és a nyomozóhatóság munkatársai különbözőképpen ítélnék meg egyes eseteket. A könyv írója a veszélyeztetés definiálásának két lehetséges módját ismerteti. Az egyik a kiskorúak alapjogainak és alapszükségleteinek pontos körülírása, a másik a gondozói-szülői mulasztás és a büntetendő tevékenység konkrét meghatározása. Ez utóbbira tett kísérletet egy legfőbb ügyészégi vizsgálat, amely a szexuális zaklatást is a gyermekek ellen elkövetett gondozói-szülői cselekmények körébe sorolja.

Jelenleg teljesen összemósodik a büntetőjogi és a gyermekvédelmi megközelítés és kezelési gyakorlat, így a gyámhatóság leggyakrabban megfelelő segítő vagy megelőző eszközrendszer hiányában jelenti fel a szülőt. Fontos lenne azonban, hogy előtérbe helyezték a segítő beavatkozást mindaddig, amíg a büntetőjogi felelősségre vonás indokolttá nem válik. Ugyanakkor nagyobb hangsúlyt kell fektetni az elkövetési magatartások pontos meghatározására, valamint a következmények tisztázására. A hamarosan megszülető gyermekvédelmi törvénynek a gyermekvédelmi hatósági eszközök mellett a szociális megoldásokat is tartalmaznia kell.

Egy, az állami gondozott gyermekek körében végzett felmérés azt mutatja, hogy a kiskorúak szokásszerű tapasztalata a fizikai fenyegetés, s a szexuális zaklatás is gyakori. A legveszélyeztetettebbek a diszfunkcionális családban és az intézetben élők. Bár a romló környezeti hatások eredményeképpen a veszélyeztetett gyermekek száma rohamosan nő, az erre választ kereső intézmények, intézkedések száma alig változik. A veszélyeztetett gyermekeket nemcsak a szülei és gondozói hanyagolják el, hanem a társadalom is. Az utóbbi évek súlyos szociális problémáinak megjelenésével a társadalom – úgy tűnik – elfogadóbbá vált az elhanyagoló magatartással szemben. A rendszerváltás óta pedig megkérdőjeleződött a privát szférába való állami beavatkozás jogossága.

4. Sértettek és elkövetők

A családon belüli fizikai bántalmazás, szexuális zaklatás és gondozási elhanyagolás bűnügyi iratainak vizsgálata alapján a szerző az elkövetőkre és az áldozatokra vonatkozóan a következőket állapítja meg: a szóban forgó családokra szociális körülményeiket és családi életüket tekintve egyaránt az átmenetiség, a bizonytalanság jellemző. A társadalmi hovatartozásról elmondható, hogy a bántalmazás és elhanyagolás gyakrabban fordul elő alulképzett, alacsony presztízsű munkát végző és a romák közé tartozó emberek körében. A kiskorú sértettek 83 százaléka a tradicionális szegénység körülményei között él. (Ísritét utalnunk kell arra, hogy nemcsak bűncselekményről, hanem a többségi kultúra és egy szubkultúra ütközéséről is szó van. Ezt mutatja az a tény is, hogy a jó anyagi helyzetű családoknak nagyobb az esélye arra,

hogy mindössze figyelmeztetésben részesüljenek.) Az elkövetők nagy részét – akiknek semmijük sincsen – szabadságuktól és/vagy gyermeküktől lehet megfosztani. A szegény családoknál a legjellemzőbb „megoldás” a gyermek kiemelése a családból és állami gondozásba vétele.

A sértetté válás legjellemzőbben négyéves kortól kezdődik. Ez nem azt jelenti, hogy a fiatalabb gyermeket nem bántalmazták vagy nem hanyagolják el, arról van szó csupán, hogy elsősorban az óvodába kerüléssel születik meg az intézményes észlelés lehetősége. A bántalmazott vagy elhanyagolt gyermekek magatartása gyakran visszahúzódó, gátlásos és szorongó. Az intézmények azonban csak – vagy elsősorban – az agresszivitást észlelik, így sok veszélyeztetett gyermek nem is kerül a látóterükbe. Ha magatartásproblémákat később, a kamaszkorban észlel valamelyik intézmény (legtöbbször az iskola), általában a fiatalkori devianciák körébe sorolja őket, s okukat nem a családi diszfunkciókban keresi. Diszfunkcionális működésével a gyámhatóság azt éri el, hogy a családon belüli feszültségek segítség híján addig növekednek, amíg az eset a büntetőjog területére kerül át, és végül ott talál „megoldást”.

A könyv foglalkozik a bántalmazott gyermekek utóéletével, felnőttkorával is. A bántalmazott gyermekek felnőtté érve legtöbbször egy békés és harmonikus családi élet megteremtéséről álmodoznak, a valóságot azonban szakadék választja el ettől. A beléjük ivódott és rögzült erőszakos problémamegoldás modelljét alkalmazzák saját családjukon belül is. Segítségre és támaszra szoruló, idősödő szüleikkel szemben éppen olyan kiszámíthatatlanok, mint amilyenek a szülők voltak velük szemben. A segítőrendszerek teljes hiányában képtelenek feldolgozni gyermekkoruk örökségét, mint ahogyan gyermekfejjel is teljesen támasz nélkül maradtak.

5. Hogyan kellene másképpen?

A fent leírtakból sok minden magától értetődik, ha arra keressük a választ, hogy mire lenne szükség, mit kellene megváltoztatni. Mindenekelőtt a szemléletmódot. Olyan segítőrendszerek kellene, amelyek egyúttal tiszteletben tartják a család autonómiáját, a gyermeket a család szerves részeként, a családot pedig a társadalom szerves részeként tekintik. Az állam intézményei ne mint beavatkozó, ítélkező és megtorló szervek jelenjenek meg a széthulló családok életében, hanem mint támaszt és esélyt nyújtó szolgáltatások hordozói.

A szerző egy új intézmény felállítását is javasolja: a gyámügyekkel foglalkozó Családi Bíróságét. Érvelésük szerint az állam és az állampolgár vitáját célszerű lenne egy, a végrehajtó hatalmon kívül álló, független bírói szerv hatáskörébe utalni. A kiskorúak sértetté és ezáltal büntető eljárás alanyaivá válásakor elengedhetetlen lenne a szociális szakemberek bevonása, akik a gyermekek érdekeit és mentális védelmét is szolgálnák. A gyermek sértettekét segítő szolgálat széles körű feladattal rendelkezne: krízisintervencióval, tanácsadással, családgondozással, intézményi közvetítéssel, informá-

ciókkal, személyes támogatással és képviseléssel, átmeneti szállással és ismeretterjesztéssel is segítené a rászoruló gyermekeket és fiatalokat.

Igyekeztem felvázolni a könyv gondolatmenetét, amely megalapozottan, külföldi és hazai példák felhasználásával bizonyítja be: a gyermekek elkerülő helyzete nemcsak a szülők, hanem az elhanyagoló társadalom, az elhibázott szemléletmód és abból következő törvénykezés és eljárás, valamint a segítőrendszerek teljes hiányának a következménye. A könyv a jelen realitását mérlegelve valós alternatívákat vázol a jövőre vonatkozóan, s meggyőzően érvel a változtatás szükségessége mellett. Érzelmeskedés helyett száraz tényeket, adatokat, periratokat és esetleírásokat tár az olvasó elé, amelyek szívszorítóbbak minden személyes véleménynél.

Rám a legnagyobb hatást talán az a közlés tette, mely szerint Amerikában hamarabb jött létre Állatvédő Liga, mint Gyermekevédő Liga. Ez utóbbi hiányában 1874-ben a kiskorú Mary Ellen bántalmazása miatt az állatvédőkhez fordult az egyházi gondozó.

Van mit helyrehoznia a társadalomnak, ha odafigyel végre a bántalmazott és elhanyagolt gyerekekre és családokra úgy, hogy az nekik is jó legyen.

MEGJELENT

Csapó Sándor
Haza... a börtönbe

című novelláskötete a Kávé Kiadó gondozásában

Rendhagyó kötetet tart kezében az olvasó: írója hajléktalan. A novellák helyszíne, s a bennük megrajzolt emberi sorsok nem elsősorban a szépirodalomból, inkább a szociológiai tanulmányokból és rendőri hírekből ismerősek: intézet, börtön, kényszerelvonó. S ott van persze, időszakos valóságként és soha ki nem húnyó reményként a köznapi élet kerete: otthon és család és munkahely, vállalható emberi kapcsolatok és vállalható önmagunk.

Az embereknek lakásuk van.

Csapó Sándornak nincs lakása.

Csapó Sándor ember.

E számunk szerzői

Castel, Robert – szociológus
E.H.E.S.S.

Gábor András – a Századvég Politikai Iskola hallgatója

Juhász Gábor – jogász
ELTE Szociológiai és Szociálpolitikai Intézete

Kertesi Gábor – közgazdász
MTA Közgazdaságtudományi Intézete

Kósa Eszter – egyetemi hallgató
ELTE Szociológiai és Szociálpolitikai Intézete